

18 2086
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

Мельничук Оксана Богданівна

НБ НПУ

і М.П. Драгоманова

УДК 159.922.72-057.87

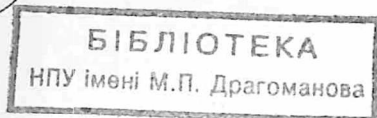

100310356

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ПОДОЛАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО
ЕГОЦЕНТРИЗМУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

19.00.07. – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
ЛИСЯНСЬКА ТАЇСА МИКОЛАЇВНА,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
КУЛЬЧИЦЬКА ОЛЕНА ПОЛИТІВНА,
Інститут педагогіки і психології професійної
освіти, старший науковий співробітник
відділу педагогічних технологій
неперервної професійної освіти;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
ДРИГУС МАРІЯ ТРОХИМІВНА,
Інститут психології імені Г.С.Костюка,
вчений секретар.

Провідна установа: Київський національний лінгвістичний
університет, кафедра психології,
Міністерство освіти і науки України,
м. Київ.

Захист відбудеться “ 19 ” березня 2003 р. о 16³⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.02 в Національному
педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова,
01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 14 ” лютого 2003 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

 — Л.В.Долинська

Загальна характеристика роботи

Актуальність проблеми. Зміни у нашому суспільстві, зумовлені необхідністю побудови демократичного суспільства, значно залежатимуть від того, який тип особистості формується і реалізується у цей період – тип суто егоїстичного спрямування, зосереджений тільки на індивідуальному самоствердженні, без врахування потреб суспільного оточення, чи тип раціонально мислячого прагматика, який розумітиме перспективність та ефективність такої діяльності і поведінки, що позитивно будуть сприйматися оточенням і, водночас, корисні для нього. Це висуває нові вимоги суспільства до розвитку особистості, зокрема її інтелектуальної сфери – формування об’єктивної розумової позиції, яка уможливорює адекватність пізнання реальності та її суспільно значущого перетворення. Вирішення цього загального завдання тісно пов’язане з реалізацією Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття) та Закону України “Про освіту”, позаяк ключове місце у формуванні дитячої особистості, майбутнього громадянина, належить школі.

Початкова школа – важливий етап у житті дитини, оскільки саме в цей період відбувається перебудова свідомості дитини, що забезпечує здатність до більш об’єктивного сприймання довкілля та соціального світу, самосприйняття. На кінець початкового періоду навчання формується необхідне підґрунтя для розвитку абстрактного мислення. Закріплення домінування пізнавального егоцентризму в молодшому шкільному віці неминує викликати труднощі у адекватному формуванні особистості в цей та наступні вікові періоди. Високий рівень вираженості когнітивних егоцентричних тенденцій може спричинити розвиток загальної егоцентричної спрямованості, дисгармонійної Я-концепції, ускладнювати процес налагодження конструктивної взаємодії та спілкування з іншими людьми, перешкоджатиме розвитку емпатії. Саме в молодшому шкільному віці пізнавальний егоцентризм може закріпитися як розумова позиція особистості та ускладнити процес її формування у майбутньому.

Водночас психологічні характеристики молодшого шкільного віку можна вважати найбільш сензитивними до навчально-виховних впливів, що уможливорює проведення ефективної профілактико-психокоригуючої роботи з подолання пізнавального егоцентризму учнів початкової школи. Тому необхідним є визначення умов, дотримання яких у навчально-виховному процесі дасть можливість подолати домінування та попередити закріплення пізнавального егоцентризму в молодшому шкільному віці та знівелювати його негативний вплив на становлення особистості на наступних вікових етапах. Наукове обґрунтування таких умов є важливим завданням сучасної практичної психології. Наше дисертаційне дослідження є одним з кроків у напрямі його вирішення.

Пізнавальний егоцентризм як феномен неодноразово аналізувався вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Як основну властивість допонятійного інтелекту пізнавальний егоцентризм вивчав Ж.Піаже. Умови, що впливають на формування встановлених Ж.Піаже особливостей інтелектуального розвитку, визначали в своїх роботах М.Доналдсон, П.Я.Гальперін, Д.Б.Ельконін, В.О.Недоспасова, Л.Ф.Обухова, А.Н.Перре-Клермон, та ін. Особливості прояву пізнавального егоцентризму в різні вікові періоди становлення особистості відображені в дослідженнях С.Ю.Більчугова, Дж.Брунера, Д.Інельдер, В.Л.Навіцкаса, Н.О.Подгорєцької, Дж.Флейвела, Г.Цукермана та ін.

Пізнавальний егоцентризм аналізувався в рамках міжкультурних досліджень мислення (Дж.Брунер, О.Р.Лурія, П.Тулвісте та ін.). Вплив пізнавального егоцентризму на діяльність особистості відзначали К.О.Абульханова-Славська, М.Вертгеймер, Є.В.Гейко, Д.Б.Ельконін, М.С.Жашкоч'ян, Ф.Зімбардо, Т.В.Косма, Т.М.Лисянська, В.О.Недоспасова, І.М.Палей, Т.І.Пашукова, Н.І.Пов'якель, А.О.Реан, О.В.Соломатіна, Л.Д.Столяренко та ін.

Проте вивчення проблеми пізнавального егоцентризму показало відсутність досліджень, де були б чітко виділені критерії розрізнення рівнів його вираженості і прояву в молодшому шкільному віці та чинники закріплення його домінантності в цей період. Немає робіт, де конкретно і узагальнено були б сформульовані умови профілактики та подолання закріплення пізнавальних егоцентричних тенденцій учнів початкової школи.

Таким чином, соціальна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення теоретичних і експериментальних досліджень особливостей і чинників закріплення пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку та визначення і узагальнення психолого-педагогічних умов подолання закріплення домінантності пізнавального егоцентризму учнів початкової школи шляхом залучення до цієї роботи вчителів, батьків та практичних психологів і обумовили вибір теми нашого дослідження: "Психолого-педагогічні умови подолання пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку".

Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології НПУ імені М.П.Драгоманова, затверджена Вченою радою університету (протокол №12 від 26.06.2001 р.) та Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 7 від 17 вересня 2002 р.).

Об'єкт дослідження – пізнавальний егоцентризм молодших школярів.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови і засоби профілактики закріплення та подолання пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження – виявити особливості розвитку, проявів та закріплення пізнавального егоцентризму в період навчання в початковій школі та визначити, обґрунтувати та перевірити дієвість психолого-педагогічних умов та системи засобів подолання пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку.

В основу дослідження нами було покладено припущення про те, що: подолання пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку вимагає дотримання ряду психолого-педагогічних умов, пов'язаних як з врахуванням загальних особливостей розвитку і формування особистості учнів початкової школи, так і конкретних чинників закріплення домінування пізнавального егоцентризму в цей період. Використання інтегративного підходу при дотриманні цих умов та застосування засобів психокорекційного впливу забезпечить домінування у навчально-виховному процесі діалогічно-розвивальної стратегії педагогічної взаємодії і підвищить ефективність роботи, спрямованої на профілактику закріплення та подолання домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій.

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотези необхідно було вирішити такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз підходів до проблеми пізнавального егоцентризму.

2. Виявити і проаналізувати основні особливості розвитку та прояву пізнавального егоцентризму в учнів початкової школи.
3. Експериментально визначити рівні вираженості пізнавального егоцентризму у молодших школярів та проаналізувати особливості їх прояву в особистісному розвитку дітей.
4. Визначити та науково обґрунтувати психолого-педагогічні умови профілактики закріплення та подолання домінантності пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку.
5. Розробити та апробувати програму подолання домінантності пізнавального егоцентризму у молодших школярів.

Теоретико-методологічною основою дослідження були: принцип системного підходу в психології (Б.Г.Ананьєв, О.В.Киричук, Т.М.Лисянська, Б.Ф.Ломов, О.Ф.Рибалко, О.В.Скрипченко); психологічний принцип єдності свідомості, самосвідомості і діяльності (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.М.Леонтєв, С.Л.Рубінштейн, П.Р.Чамата); положення про сутність особистості та закономірності її формування (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, А.В.Петровський, Т.М.Титаренко та ін.); основні теоретичні положення про специфічну для кожного вікового етапу соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність та новоутворення, які є вихідним моментом динамічних змін у розвитку дитини (І.Д.Андреева, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, М.Т.Дригус, І.В.Дубровіна, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, Д.Ф.Ніколенко, С.Д.Максименко, Л.М.Проколієнко, Д.І.Фельдштейн); положення генетичної теорії розумового розвитку дитини (Ж.Піаже); положення психологічної науки щодо діалогічності внутрішньої структури свідомості (Л.І.Анциферова, Л.С.Виготський, Г.А.Ковальов Б.Ф.Ломов, О.Р.Лурія, та ін.); положення про роль емоційно-вольової сфери у формуванні здорової особистості (П.К.Анохін, І.Д.Бех, Г.М.Бреслав, Л.Я.Гозман, Б.І.Додонов, О.І.Кульчицька, Ю.О.Приходько та ін.); положення про спілкування як фактор ефективності навчання (А.А.Венгер, Л.С.Виготський, О.М.Леонтєв, М.І.Лисіна, В.В.Рубцов, Г.А.Цукерман та ін.).

Для перевірки гіпотези та вирішення поставлених завдань у процесі дослідження був застосований комплекс теоретичних та емпіричних **методів**: аналіз науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження, включене спостереження, соціометрія, метод експертних оцінок, усне та письмове опитування, аналіз продуктів діяльності, проєктивні методики, констатуючий експеримент, формуючий експеримент, методи статистичної обробки емпіричних даних (на базі комп'ютерної програми Excel).

Дослідження проводилося на базі школи № 206 та дитячого садка № 469 м. Києва, школи-інтернату № 2 м. Кам'янець-Подільського впродовж 1998-2000 навчальних років. У дослідженні взяли участь 164 учні початкових класів.

Вірогідність та надійність отриманих результатів забезпечувалась застосуванням системного підходу до вивчення пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку; послідовною реалізацією теоретичних положень; методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних даних дослідження; використанням валідних методів, адекватних предмету, меті і завданням дослідження; репрезентативністю вибірки досліджуваних; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих результатів, застосуванням методів математичної статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що:

- доповнено та розширено наукове уявлення про специфіку та динаміку розвитку пізнавального егоцентризму (когнітивної центрації) у молодших школярів;
- дістало подальший розвиток вчення про особливості прояву пізнавального егоцентризму молодших школярів в різних сферах особистості (когнітивна, емоційна, поведінкова, взаємодія, спілкування, Я-концепція) і обґрунтування критеріїв рівнів (високого, середнього, низького) розрізнення пізнавального егоцентризму у молодших школярів;
- вперше визначено та систематизовано психологічно значущі чинники закріплення домінантності пізнавального егоцентризму у молодших школярів (загальна егоцентрична спрямованість, дисгармонійна Я-концепція, неконструктивні способи взаємодії та спілкування, низька емпатійність) та виявлено і експериментально доведено ефективність психолого-педагогічних умов (загальні умови розвитку і формування особистості учнів початкової школи, пов'язані з умовами організації навчальної діяльності та умовами виховання у сім'ї; конкретні умови подолання пізнавального егоцентризму, пов'язані з чинниками закріплення його домінантності в період початкового навчання) подолання та профілактики домінантності пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку на основі діалогічно-розвивальної стратегії педагогічного впливу.

Практичне значення роботи полягає в тому, що теоретично обґрунтована та експериментально перевірена комплексна програма психолого-педагогічних умов та системи психокорекційних засобів подолання та профілактики домінантності пізнавального егоцентризму дітей молодшого шкільного віку, може бути використана практичними психологами як загальноосвітніх, так і спеціалізованих шкіл у взаємодії з вчителями і батьками. Результати дослідження та конкретні методики і вправи можуть бути включені у зміст практичних занять з курсу педагогічної та вікової психології у вузах для студентів педагогічного та дефектологічного факультетів, в педучилищах для спеціальності "Початкове навчання" та факультетах підвищення кваліфікації вчителів початкової школи, лекційних та практичних занять з курсу "Основи психодіагностики" та "Основи психоконсультації та психокорекції" на спеціальних факультетах, які готують практичних психологів для закладів освіти.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні ідеї і результати дослідження доповідались і отримали схвалення на звітних наукових конференціях викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 1999-2002 рр.); на Другій Всеукраїнській науковій конференції "Проблема особистості в сучасній науці: результати і перспективи досліджень" (м. Київ, 9-10 вересня 1999 р.); на П'ятій Міжнародній науково-практичній конференції "Духовність і проблеми розвитку особистості" (м. Житомир, 23-25 листопада 1999 р.); на Міжнародному конгресі "Стреси в повсякденному житті дітей" (м. Одеса, 25-29 квітня 2000 р.).

Результати дослідження **впроваджувались** у навчально-виховному процесі початкових класів СШ № 206 (довідка № 289, від 26.09.2002 року) та д/с № 469 (довідка № 20, від 26.09.2002 року) м. Києва, а також у навчальному процесі природничо-географічного факультету та факультету української філології, що

мають подвійні спеціальності з практичною психологією та навчальному процесі студентів вечірнього відділення спеціальності “Практична психологія” НПУ імені М.П.Драгоманова (довідка № 04-10/1183 від 25.10.02).

Публікації. Основний зміст і результати роботи представлені у 8 публікаціях, серед яких 4 статті у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, матеріали наукових конференцій.

Структура дисертації: дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури і 13 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 181 сторінках. Список літератури вміщує 201 джерело. В роботі міститься 14 таблиць, 8 рисунків на 9 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, виділено об’єкт і предмет дослідження, визначено його мету, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито методологічні та теоретичні засади, методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну цінність роботи, розкрито форми її апробації, подано відомості про структуру дисертації.

У **першому розділі** “Методологічні і теоретичні проблеми дослідження пізнавального егоцентризму особистості” міститься аналіз теоретичного та методологічного підходів до проблеми пізнавального егоцентризму, генетичних, соціально-психологічних і педагогічних передумов його виникнення й розвитку та подолання у дітей молодшого шкільного віку.

За змістовою стороною пізнавальний егоцентризм є рисою інтелектуальної сфери особистості, розумовою позицією, що визначає ефективність пізнання фізичної реальності, самопізнання та міжособових стосунків. Пізнавальний егоцентризм – явище, що має біполярну природу (об’єктивну та суб’єктивну, генетичну та соціальну).

Феномен пізнавального егоцентризму вперше був описаний Ж.Піаже в рамках створеної ним концепції інтелектуального розвитку дитини. Проблема пізнавального егоцентризму дістала свій розвиток у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях (Б.Г.Ананьєв, С.Ю.Більчугов, Дж.Брунер, Т.В.Бурменська, А.Валлон, Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, П.Грінфілд, В.В.Давидов, М.Доналдсон, Г.Еблі, Д.Б.Ельконін, М.Коул, О.М.Леонтьєв, О.Р.Лурія, В.Л.Навіцкас, В.О.Недоспасова, Н.І.Непомнящая, Л.Ф.Обухова, Н.О.Подгорецька, С.Л.Рубінштейн, С.Скрібнер, Е.М.Степанова, О.К.Тихоміров, П.Тулвісте).

Виявлені в процесі аналізу літературних джерел положення розкривають сутність пізнавального егоцентризму та його природу. Пізнавальний егоцентризм, обумовлений якісною своєрідністю процесів сприймання та мислення дитини, детермінує такі інтелектуальні тенденції як реалізм, анімізм, артифіціалізм та особливості дитячої логіки: рядоположення, синкретизм, трансдукція та нечутливість до суперечностей. Егоцентризм визначає також специфіку мовлення

дітей – безадресність звернень дитини та відсутність адаптивних реакцій. В онтогенезі пізнавальний егоцентризм (когнітивна центрація) тісно пов'язаний з когнітивною децентрацією. Процес зміни цих розумових позицій характеризує розвиток на всіх його етапах.

У роботі відзначено, що затримка чи відставання процесів когнітивної децентрації молодшого школяра неминуче викликають труднощі у адекватному формуванні особистості у цей період. На основі аналізу психологічної літератури показано, що порушення децентрації мислення учнів початкової школи викликає відставання в інтелектуальному розвитку, позаяк відбувається затримка у формуванні абстрактного мислення (Л.С.Виготський, Ю.З.Гільбух, М.К.Гуматова, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Т.В.Косма, Т.М.Лисянська, С.Д.Максименко, Ж.Піаже, Н.А.Побірченко, І.В.Рівіна, С.Л.Рубінштейн, О.В.Скрипченко, Н.Ф.Тализіна, І.С.Якиманська); гальмує прояв здібностей (Л.І.Звавич, В.Е.Чудновський); знижує ефективність творчої діяльності (М.Вертгеймер, Л.С.Виготський, Л.Л.Гурова, І.П.Калюшина, О.М.Матюшкін, В.О.Моляко, С.Л.Рубінштейн, Ю.М.Самарін, П.О.Шеварьов); впливає на розвиток емоційної сфери (Ф.Зімбардо, Ж.Піаже, К.Хелькам); обумовлює специфіку розвитку моральної (А.Т.Асмолов, М.М.Бахтін, В.С.Братусь, С.Гіліган, Л.Кольберг, В.А.Петровський, Ж.Піаже, А.В.Соломатіна, В.В.Столін, Ф.Хайдер, К.Хелькам) та комунікативної (Г.М.Андреева, О.О.Бодальов, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, В.М.Мясіщев, Т.І.Пашукова, С.Л.Рубінштейн, А.У.Хараш) децентрації; визначає дисгармонійний розвиток Я-концепції (Р.Бернс, Ф.Зімбардо, Т.І.Пашукова).

На підставі проведеного аналізу психологічної літератури виділено ряд основних умов подолання пізнавального егоцентризму у дітей різного віку: 1) врахування рівня розвитку суб'єкта, що передбачає досягнення відповідного рівня розвитку розумових структур, усвідомлення свого “Я”, порівняння власної точки зору з іншими можливими, оволодіння власною умовно-динамічною позицією (С.Ю.Більчугов, Дж.Брунер, А.Валлон, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, З.І.Калмикова, Т.В.Косма, О.М.Леонтьєв, Н.О.Менчинська, Л.Ф.Обухова, Ж.Піаже, О.В.Скрипченко, Е.Ф.Тализіна, М.М.Шардаков); 2) особливості соціалізації дитини в системі “дитина-дорослий” (Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, М.Доналдсон, М.Дьюї, Т.Еблї, О.В.Запорожець, С.В.Кондратьєва, Т.В.Косма, І.Д.Лушніков, Н.О.Менчинська, В.Л.Навіцкас, В.О.Недоспасова, Л.Ф.Обухова, Л.А.Петровська, Ж.Піаже, А.О.Реан, Т.Л.Розенталь, А.Секей, О.В.Скрипченко, К.А.Славська, Я.Смедслунд, Н.Ф.Тализіна, Б.І.Ціммерман, І.С.Якиманська); 3) організація соціальної взаємодії між дітьми (Ж.Піаже, А.Н.Перре-Клермон, Т.І.Пашукова, В.В.Рубцов, Д.Флейвел).

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що на сучасному етапі акцент у дослідженнях пізнавального егоцентризму ставиться переважно на характеристиці його як розумової позиції індивіда, що проявляється в недиференційованості власного “Я” від оточуючого середовища, недостатності диференціації точок зору. В ряді робіт підкреслюється генетична та соціальна природа пізнавального егоцентризму, вказується на наявність певних умов, що сприяють його подоланню в той чи інший період онтогенезу. Водночас, аналіз

теоретичних і експериментальних досліджень виявив відсутність таких, де були б чітко визначені психолого-педагогічні умови подолання та профілактики закріплення пізнавального егоцентризму молодших школярів.

У другому розділі “Експериментальне вивчення пізнавального егоцентризму дітей молодшого шкільного віку” подано теоретичне обґрунтування побудови експериментального дослідження пізнавального егоцентризму учнів початкової школи, визначено психодіагностичний інструментарій для його дослідження в цей період, представлений кількісний та якісний аналіз результатів констатуючого експерименту.

Експериментальне дослідження пізнавального егоцентризму здійснювалось за такими напрямками: дослідження вираженості процесів когнітивної центрації-децентрації у молодших школярів; визначення динаміки вираженості пізнавального егоцентризму; встановлення співвідношення між пізнавальним егоцентризмом та егоцентричною спрямованістю молодших школярів; дослідження та аналіз взаємозв'язку пізнавального егоцентризму та деяких особистісних характеристик молодших школярів (Я-концепція, тип спілкування та взаємодії, емпатійність і інші); визначення рівнів вираженості та прояву пізнавального егоцентризму молодших школярів; визначення чинників закріплення домінантності пізнавального егоцентризму у молодших школярів.

Теоретичний і методологічний, концептуальний підхід до проблеми пізнавального егоцентризму, обумовлений певною невизначеністю зовнішніх проявів внутрішнього змісту явищ когнітивної центрації, наявністю когнітивного компоненту в різних сферах особистості, зумовив використання нами діагностичного комплексу методів та методик. Дослідження вираженості процесів когнітивної центрації-децентрації та динаміки вираженості пізнавального егоцентризму у молодших школярів дозволили здійснити включене спостереження, індивідуальні бесіди, метод експертних оцінок (оцінка характеристик мислення молодших школярів), асоціативний тест по визначенню домінантності процесів когнітивної центрації-децентрації, експеримент на егоцентризм сприймання, методика-опитувальник на визначення розуміння молодшими школярами суті явища, метод вільних асоціацій, методика “Глумачення прислів'я”. Адаптована методика-опитувальник на визначення рівня егоцентричної спрямованості особистості молодшого школяра використовувалась нами з метою встановлення особливостей співвідношення між характеристиками пізнавального егоцентризму та загальною егоцентричною спрямованістю молодших школярів. З метою отримати більш повну характеристику взаємозв'язку пізнавального егоцентризму з іншими видами центрацій, що визначають загальну егоцентричну спрямованість (емоційною, комунікативною, особистісною тощо), ми використовували включене спостереження, індивідуальні та групові бесіди, аналіз продуктів діяльності, метод експертних оцінок (оцінка взаємостосунків молодшого школяра з ровесниками і дорослими; оцінка здатності молодшого школяра до емпатії), методику дослідження емпатії як співпереживання (варіант експрес-діагностики І.М.Юсупова), дослідження самооцінки за Т.В.Дембо та С.Я.Рубінштейн, методику “Стиль конфліктної поведінки” (адаптований Н.В.Гришиною варіант методики

К.Н.Томаса), проективні методики для дослідження самосвідомості особистості (“Самооцінка”, “Егоцентричність”), соціометрія. У ході дослідження ми фіксували також особливості соціальної ситуації розвитку учня: склад сім’ї, кількість дітей в сім’ї, заняття спортом, художньою самодіяльністю, громадською роботою тощо; ці показники слугували нам додатковим матеріалом у вивченні особливостей прояву пізнавального егоцентризму у дітей.

Результати дослідження вираженості процесів когнітивної центрації-децентрації у дітей молодшого шкільного віку свідчать про загальну тенденцію зниження пізнавального егоцентризму від 1 до 3 класу. Однак, хоча з віком і відбувається зниження високого рівня пізнавального егоцентризму (від 80,8% у 1 класі до 33,3% у 3 класі) та зростає представленість його середнього рівня (від 19,2% у 1 класі до 41,7% у 3 класі) та низького (від 0% у 1 класі до 25% у 3 класі) рівнів, вираженість когнітивних егоцентричних тенденцій зберігається ще досить високою, позаяк у 33,3% (високий рівень) третьокласників ми можемо констатувати домінантність когнітивних егоцентричних тенденцій, 41,7% дітей (середній рівень) теж частково проявляють ці тенденції. Порівняльний аналіз отриманих даних динаміки пізнавального егоцентризму та егоцентричної спрямованості впродовж 1-3 класу початкової школи представлений в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка пізнавального егоцентризму та егоцентричної спрямованості у молодших школярів (у %)

Рівні	Пізнавальний егоцентризм			Егоцентрична спрямованість		
	1 кл.	2 кл.	3 кл.	1 кл.	2 кл.	3 кл.
Високий	80,8	46,9	33,3	46	69	92
Середній	19,2	34,4	41,7	54	31	8
Низький	-	18,7	25	-	-	-

Аналіз результатів показав, що зниження пізнавального егоцентризму та зростання загальної егоцентричної спрямованості молодших школярів спричиняє такі особливості прояву пізнавальних егоцентричних тенденцій: менша представленість (у%) когнітивних центричних тенденцій в перцептивній та мисленнєвій діяльності третьокласників порівняно з першокласниками, що пов’язано з навчальною діяльністю, яка розширює можливості мислення дитини, сприяє розвитку рівня абстрактності; висока вираженість когнітивних центричних тенденцій в особистісних проявах молодших школярів та їх зростання впродовж навчання в початковій школі. (Це засвідчив t-критерій Стьюдента, який вказує на статистичну значущість різниці середніх арифметичних величин та достовірність їх виміру. Значення t-критерію відмінностей показників пізнавального егоцентризму $t=4,433$ (при $p=0,001$) та показників егоцентричної спрямованості $t=2,97$ (при $p=0,01$)).

Виявлення взаємозв’язку між високим рівнем пізнавального егоцентризму та особистісними проявами молодших школярів засвідчує, що молодшим школярам з високим рівнем вираженості пізнавального егоцентризму характерні особистісні

прояви: тенденція до дисгармонійного розвитку Я-концепції (зокрема змістові і оцінні уявлення таких учнів відповідають неадекватно заниженим, або ж неадекватно завищеним рівням); більші, порівняно з однолітками труднощі в налагодженні ефективних стосунків як з ровесниками, так і з дорослими; домінування у поведінці стилів взаємодії, що не потребують врахування пізнавальних перспектив (конкуренція та ухилення в конфлікті); схильність проявляти емпатію на значно нижчих рівнях, порівняно з вибіркою в цілому.

Здійснений кореляційний та дисперсійний аналізи дозволили простежити динаміку взаємозв'язку рівнів вираженості та проявів пізнавального егоцентризму, а також вплив визначених чинників на закріплення домінантності пізнавального егоцентризму молодших школярів. Встановлення кореляційного взаємозв'язку між показниками пізнавального егоцентризму та показниками його прояву у молодших школярів показало: 1) кореляція між показниками пізнавального егоцентризму та егоцентричною спрямованістю статистично достовірна в 1 та 3 класі (відповідно, $r=0,289$ та $r=-0,352$, при $p=0,05$), в 2 класі – відсутній значущий взаємозв'язок між цими показниками. Така динаміка коефіцієнтів кореляції цих показників відображає як нерівномірність розвитку окремих психічних функцій (О.В.Скрипченко, Т.М.Лисянська), так і тенденцію зростання егоцентричної спрямованості; 2) кореляція між показниками пізнавального егоцентризму та неадекватною самооцінкою статистично достовірна впродовж 1-3 класу (відповідно $r=0,288$, $r=0,372$, $r=0,309$ при $p=0,05$), що підтверджує положення про взаємозв'язок високих рівнів вираженості пізнавального егоцентризму та неадекватної самооцінки; 3) кореляція між показниками пізнавального егоцентризму та типом спілкування статистично достовірна впродовж 1-3 класу (відповідно, $r=0,314$, $r=0,286$, $r=0,312$, при $p=0,05$), що вказує на тенденцію до домінування стилів, де немає необхідності враховувати іншу пізнавальну позицію; 4) кореляція між показниками пізнавального егоцентризму та показниками емпатії статистично достовірна лише в 3 класі ($r=-0,318$, при $p=0,05$), що говорить про вплив в цей період власне внутрішніх мотивів на взаємодію з іншими, на відміну від першо- і другокласників, які керуються у взаємодії більше зовнішніми (нормативними) мотивами. З огляду на це можна стверджувати, що в 1 та 2 класі вираженість пізнавальних егоцентричних тенденцій майже не впливає на прояви емпатійності дітей.

Як показав дисперсійний аналіз, фактор пізнавального егоцентризму здійснює систематичний вплив на такі результативні ознаки: егоцентрична спрямованість ($F=3,163$, при $p \leq 0,05$), неадекватна самооцінка ($F=3,790$, при $p \leq 0,05$), тип спілкування ($F=3,480$, при $p \leq 0,05$), емпатія ($F=3,326$, при $p \leq 0,05$). Отримані дані дають змогу стверджувати, що, будучи детермінованими пізнавальним егоцентризмом, дані результативні ознаки та інші чинники, як то соціальна ситуація розвитку дитини, її індивідуально-вікові особливості, суб'єктивний досвід тощо, в свою чергу, виступають факторами закріплення домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій в період початкового навчання в школі, позаяк, високі рівні їх прояву ускладнюють в подальшому процес розвитку когнітивної децентрації. Когнітивний аспект представлений в усіх сферах особистості, тому висока вираженість домінування когнітивних егоцентричних тенденцій в цей період

неминуче призводить до переходу пізнавального егоцентризму в інші види центрацій (емоційну, поведінкову, комунікативну, рефлексивну тощо). Оскільки, тільки власне розвиток перцепції та понятійного мислення, який в основному здійснюється в навчальній діяльності молодших школярів не забезпечує необхідного розвитку процесів когнітивної децентрації в особистісній сфері, більш успішне формування цих процесів пов'язано з розвитком саме когнітивного компоненту в різних сферах прояву пізнавального егоцентризму: Я-концепція, взаємодія та спілкування, емоційний розвиток, поведінка тощо.

Узагальнений аналіз та інтерпретація даних експерименту дозволили уточнити і виділити основні *критерії* рівнів розрізнення пізнавального егоцентризму (когнітивної центрації особистості) молодших школярів: 1) вікові та індивідуальні особливості дитини (психологічні особливості дітей цього віку, своєрідність суб'єктного досвіду дитини); 2) вплив мікросередовища на розвиток пізнавальної та емоційної сфери і регуляцію поведінки; 3) вираженість когнітивних егоцентричних тенденцій в учбовій діяльності; 4) врівноваженість процесів когнітивної центрації-децентрації; 5) вплив домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій на розвиток Я-концепції; 6) вплив домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій на взаємодію та спілкування з іншими людьми; 7) вплив домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій на розвиток емпатії.

Вказані критерії ми використали для узагальненого визначення трьох *рівнів* пізнавального егоцентризму у молодших школярів:

Високий рівень пізнавального егоцентризму обумовлений специфікою процесів сприймання та мислення: високим рівнем вираженості когнітивних егоцентричних тенденцій (реалістична пізнавальна позиція, анімізм, артифіціалізм, особливості дитячої логіки – рядоположення, синкретизм, трансдукція, нечутливість до суперечностей, егоцентричне мовлення); домінантністю когнітивних егоцентричних тенденцій над децентричними.

В особистісній сфері обумовлений специфікою впливу мікросередовища (пізнавальний, соціальний, комунікативний, емоційний досвід) та *майже завжди* проявляється в: дисгармонійному розвитку Я-образу та самооцінки (неадекватно занижений, неадекватно завищений рівні); складності налагодження конструктивної взаємодії з оточуючими (ізолюваність, антипатії); труднощях у спілкуванні (висока конфліктність, уникнення від спілкування); низькому розвитку емпатії до оточуючих (дорослі, ровесники, тварини); високому рівні загальної егоцентричної спрямованості особистості.

Середній рівень пізнавального егоцентризму обумовлений: середнім рівнем вираженості когнітивних егоцентричних тенденцій; тенденцією до врівноваження процесів когнітивної центрації-децентрації; та в особистісній сфері *часто* проявляється як: дисгармонійний розвиток Я-образу та самооцінки; переживання труднощів у налагодженні конструктивної взаємодії та спілкування з оточуючими; середній рівень розвитку емпатії до оточуючих; середній рівень загальної егоцентричної спрямованості особистості.

Низький рівень пізнавального егоцентризму: низький рівень вираженості когнітивних егоцентричних тенденцій; врівноваженість процесів когнітивної центрації-децентрації; в особистісній сфері: гармонійний розвиток Я-концепції;

схильність до конструктивної взаємодії (компроміс та співробітництво) та спілкування (соціалізоване мовлення); високий рівень розвитку емпатії до оточуючих; низький рівень загальної егоцентричної спрямованості.

Загальна егоцентрична спрямованість, дисгармонійна Я-концепція, неконструктивні способи взаємодії та спілкування, низька емпатійність виступають *чинниками*, які сприяють закріпленню домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій в період початкового навчання в школі та переходу (трансформації) його у інші види центрацій в наступні вікові періоди.

Визначені рівні, показники вираженості та прояву в особистісній сфері та чинники закріплення домінантності пізнавального егоцентризму дали змогу намітити основні напрями визначення умов подолання та профілактики закріплення домінантності пізнавального егоцентризму (когнітивної центрації) учнів початкової школи.

У **третьому розділі** “Психолого-педагогічні шляхи і засоби подолання та профілактики закріплення пізнавального егоцентризму молодших школярів” подані теоретичні засади розробленої нами системи корекційного впливу; представлена апробована нами програма подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів, яка включає психолого-педагогічні умови та систему засобів такої роботи з учнями; описана система психокорекційної роботи, наведені фрагменти уроків та підбірка конкретних психогімнастичних коригуючих вправ.

Проведення формуючого експерименту вимагало визначення психолого-педагогічних умов, спрямованих на подолання пізнавального егоцентризму та попередження закріплення його домінантності в молодшому шкільному віці. Перш за все ми виходили з необхідності *дотримання загальних психолого-педагогічних умов розвитку і формування особистості учнів початкової школи*: врахування суб’єктного досвіду; врахування вікових та індивідуальних особливостей пізнавальної, емоційно-вольової і мотиваційної сфери; врахування особливостей поведінки та діяльності в сім’ї, школі; забезпечення комплексного підходу до формування особистості молодшого школяра.

Поряд з групою загальних умов ми визначили і *конкретні умови подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів*, пов’язані з чинниками, які сприяють його закріпленню та трансформації в інші види егоцентризму: **1. Педагогічна децентрація**. Забезпечується домінуванням у навчально-виховному процесі діалогічно-розвивальної стратегії педагогічного впливу, що сприяє подоланню змістових бар’єрів у педагогічному спілкуванні, позаяк вчитель враховує психологію дитини, її вікові та індивідуальні особливості, її власний суб’єктний досвід пізнання, її інтереси, переконання, мотиви, правильно прогнозує перспективи і можливі труднощі у взаємодії з учнем. **2. Сприяння становленню гармонійної “Я-концепції”** молодшого школяра. Зміст Я-концепції дитини є відображенням характеру власного пізнання предметного світу, соціальних відносин, обставин життя і діяльності, ставлень до них і оцінки самого себе. Тому важливо, щоб організація навчального процесу була суб’єктно орієнтованою, вчитель повинен враховувати суб’єктний досвід пізнання і самопізнання дітей та сприяти їх розвитку. **3. Розвиток діалогічного мислення молодших школярів**. Діалог передбачає взаємодію і узгодження різних смислових позицій. Діалогічне мислення є необхідним підґрунтям для узгодження різних розумінь, різних точок зору,

ціннісно-сміслових позицій партнерів по взаємодії. 4. Стимуляція та розвиток позитивних стосунків типу “Я-інший”, взаємодії молодших школярів. Врахування точок зору, станів інших людей та узгодження їх з власними визначає характер взаєморозуміння між партнерами, що проявляється в спільній діяльності, міжособистісних відносинах, взаємодії. Тому розвиток умінь налагоджувати конструктивні взаємовідносини в системі “Я-інший”, навичок групової взаємодії сприяє розвитку та закріпленню процесів децентрації в цей період. 5. Розвиток емпатії молодших школярів. Рівні когнітивної децентрації тісно пов’язані з проявами емпатії дітей (А.В.Соломатіна). Проявити емпатію означає поставити себе на місце іншого, прийняти його роль чи позицію, тому створення ситуацій прояву різних видів емпатії (когнітивної, афективної і ін.) молодшими школярами сприятиме подоланню пізнавального егоцентризму в цьому віці.

Крім того подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів буде значно ефективніше за умов *забезпечення в сім’ї*: 1) поваги до особистості дитини; 2) збагачення пізнавального та соціального досвіду дітей, залучення їх до занять технічною творчістю, мистецтвом і спортом; 3) формування гармонійної системи взаємовідносин між членами сім’ї, володіння дорослими прийомами конструктивного вирішення конфліктів та попередження можливості виникнення психологічних бар’єрів у взаємодії з дітьми; 4) розвитку емоційної сфери дітей, поваги до почуттів і переживань дитини, надання дітям можливості проявляти турботу про членів сім’ї, інших людей та домашніх і диких тварин; 5) виховання вольових якостей дітей, розвитку у них самостійності, відповідальності, навичок самоконтролю без надмірного тиску з боку батьків; 6) подолання егоцентричної спрямованості дорослих в сім’ї, що взаємодіють з егоцентричною дитиною, здійснення рефлексивного аналізу батьками власної системи виховання дитини; 7) забезпечення єдності та наступності вимог школи і сім’ї з питань формування особистості дитини.

Другий етап формуючого експерименту був спрямований на впровадження цих умов у навчально-виховний процес та повсякденне життя дитини і через систему конкретних психолого-педагогічних засобів подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів. Психокорекція пізнавального егоцентризму здійснювалася у двох напрямках. По-перше, через організацію діалогічної взаємодії в процесі навчання – використання педагогом певної тактики навчального діалогу, спрямованого на розвиток когнітивної децентрації засобами когнітивної емпатії. По-друге, через організацію діяльності, що спонукає дитину до переосмислення власної пізнавальної позиції – використання практичним психологом системи психогімнастичних тренінгових вправ.

Навчальний (зовнішній) діалог, в ході якого здійснюється зіставлення точок зору, що спонукає учня до перетворення змісту образів, понять і уявлень у власній пізнавальній позиції, обумовлює розвиток інтеріоризованого спілкування з іншими людьми (внутрішнього діалогу), є умовою і джерелом розвитку когнітивної децентрації. При цьому ми виходили з необхідності розвитку в процесі навчального діалогу діалогічного розуміння у дітей молодшого шкільного віку. Враховуючи описані в психологічних дослідженнях (О.О.Бодальов, М.Вертгеймер, С.А.Жикулін,

В.В.Знаков, Б.Ф.Ломов, В.О.Моляко, Г.Д.Пирьов, К.А.Славська) умови розуміння (мнемічна, цільова, емпатійна, нормативна) та специфіку психологічних характеристик молодшого школяра, в якості провідної умови формування діалогічного розуміння дітей цього віку ми обрали емпатійну умову (не зменшуючи при цьому значущості впливу інших умов). Розроблена нами стратегія організації навчального діалогу передбачала також врахування основних структурних компонентів емпатії (В.В.Бойко): раціональний, емоційний та інтуїтивний компоненти, а також настанови особистості, проникаюча здатність в комунікації, ідентифікація. Мета навчального діалогу у формуючому експерименті – актуалізуючи і розвиваючи різні види емпатії, сприяти формуванню навичок когнітивної децентрації. При побудові експерименту ми виходили також із розуміння факту інтеріоризації, тому спрямована системна організація процесів когнітивної децентрації через розвиток різних форм емпатії спочатку здійснювалась у зовнішній формі, за допомогою навчального діалогу з певною системою контрольованих і регульованих вчителем дій. Методика організації навчального діалогу враховувала також особливості структури і форми діалогу (Г.М.Кучинський) та положення успішності протікання діалогу в системі “вчитель-учень”. Організація навчального діалогу здійснювалась за певною схемою. Навчальні діалоги такого спрямування були включені нами в структуру уроків природознавства та читання, оскільки характер навчального матеріалу цих предметів найбільшою мірою сприяє, на нашу думку, розвитку емпатії молодших школярів, прояву її ними до людей та тварин.

Другий напрям психокорекційної роботи передбачав проведення практичним психологом спеціальних занять з метою створення ситуацій, що уможливають зміну пізнавальної позиції (точки зору) в результаті зіставлення та інтеграції її з позиціями, відмінними від власної. Це реалізувалось у відповідних напрямках корекційної роботи: 1) розвиток Я-концепції (вправи даного напрямку актуалізують і формують адекватні уявлення дитини про себе; 2) стимуляція та розвиток навичок групової взаємодії (метою вправ є формування навичок адекватного сприймання та оцінки особистісних рис партнера та його вчинків, узгодженості дій в спільній діяльності, сприяння розвитку емпатії); 3) розвиток уміння приймати роль іншого (вправи спрямовані на забезпечення можливості поставити себе на місце інших, розпізнавати почуття та переживання інших людей, оцінювати свою поведінку зі сторони, регулювати власну поведінку в колективі чи в складних ситуаціях (конфлікт), з більшим розумінням ставитись до почуттів і вчинків інших, адекватно реагувати на ті чи інші події); 4) розвиток креативності мислення, подолання стереотипів мислення (мета вправ – розвиток гнучкості та оригінальності мислення, формування здібності відхилятися від традиційних схем мислення, змінювати вихідну пізнавальну позицію, подолання стереотипів пізнавальної діяльності).

Формуючий експеримент проводився в СШ № 206 м. Києва впродовж II-IV чверті 1999-2000 н.р. (впродовж роботи автором за сумісництвом практичним психологом) з учнями 1-3 класів. Для диференціації впливу формуючого експерименту на рівні пізнавального егоцентризму були визначені контрольні та експериментальні класи. В експериментальних класах формуючий експеримент здійснювався у таких напрямках:

- організація педагогом навчального діалогу, спрямованого на розвиток когнітивної децентрації засобами когнітивної емпатії;

- групова психокорекційна робота. В розкладі занять була виділена одна година на тиждень в кожному класі (1, 2, 3) для проведення психологом уроку "Самопізнання". В ході таких занять застосовувалась розроблена нами система психогімнастичних тренінгових вправ, спрямована на переосмислення дітьми власної пізнавальної позиції;

- індивідуальна психокорекційна робота з дітьми, які мали переважно високий рівень пізнавального егоцентризму чи середній з наближенням до високого. Таку групу склали учні, відібрані за результатами констатуючого експерименту (1-3 кл.) При відборі враховувалося бажання самих учнів працювати індивідуально, а також батьків, які розуміли негативний вплив домінантності пізнавального егоцентризму на розвиток особистості своїх дітей;

- групові та індивідуальні психологічні консультації для батьків за їх власними запитам та нашою ініціативою.

Загалом, комплексна програма подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів включала блоки просвітницького, діагностичного, консультативного та корекційного характеру.

Результати роботи з учнями по подоланню пізнавального егоцентризму представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Вплив формуючого експерименту на показники пізнавального егоцентризму та загальну егоцентричну спрямованість молодших школярів (у %)

Показники	Клас	Високий рівень			Середній рівень			Низький рівень			
		До експе- рименту		Після експери- менту	До експе- рименту		Після експери- менту	До експе- рименту		Після експери- менту	
		КГ	та ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	та ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	та ЕГ
1. Розуміння суті явища	1	96		94	56	4	0,6	28,3	-	5,4	15,7
	2	81		80	47	9,5	10,7	31,4	9,5	9,3	21,6
	3	75		73	42	21	20	32,6	4	7	25,4
2. Вільні асоціації	1	65,4		63,7	43,2	30,8	32,3	41,5	3,8	4	15,3
	2	34,4		33,7	32	46,9	47,3	40,9	18,7	19	27,1
	3	33,3		33,1	30,4	37,5	34,9	33,4	29,2	32	36,2
3. Глумачення прислів'я	1	84,6		83,2	63,1	15,4	12,5	21,8	-	4,3	15,1
	2	59,4		57	32,4	28,1	30	50,4	12,5	13	17,2
	3	29,2		26	20,7	62,5	59,9	51,9	8,3	14,1	27,4
4. Егоцент- рична спря- мованість	1	46		44	30,2	54	56	64,4	-	-	5,4
	2	69		70,2	54,7	31	29,8	35,1	-	-	10,2
	3	92		91,8	67,3	8	5	19,8	-	3,2	12,9

Примітка: Кількісні показники КГ та ЕГ до проведення формуючого експерименту були приблизно однакові. В таблиці подані їх середні значення.

Як видно з табл. 2 у експериментальних групах ми отримали зниження представленості у відсотках високого рівня пізнавального егоцентризму та зростання представленості середніх та низьких рівнів його вираженості.

Зазначимо, що розбіжності кількісних показників діагностичного та контрольного зрізів до проведення формуючого експерименту та після його проведення виявилися статистично значущими (t-критерій Стьюдента відмінностей вираженості когнітивних егоцентричних тенденцій в 1 класі дорівнює 2,54 ($p=0,05$), в 2 класі $t=2,38$ (при $p=0,05$), в 3 класі $t=2,47$ (при $p=0,05$)). Таким чином, отримані результати підтверджують правильність нашої гіпотези та ефективність запропонованої комплексної програми роботи, яка проявилась у зниженні представленості у відсотках високого рівня пізнавального егоцентризму та зростання представленості середніх та низьких рівнів його вираженості.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів, яке полягає у уточненні сутності поняття “пізнавальний егоцентризм”, виявленні особливостей динаміки його вираженості впродовж початкового періоду навчання, специфіки його прояву в особистісній сфері молодшого школяра, визначенні критеріїв та рівнів розрізнення пізнавального егоцентризму у молодших школярів, створенні та експериментальній апробації психокорекційної програми подолання пізнавального егоцентризму в цей період, що включає систему психолого-педагогічних умов та систему засобів психокорекційного впливу.

1. Пізнавальний егоцентризм як розумова позиція особистості, зумовлена своєрідністю протікання процесів сприймання та мислення, пов'язана із нездатністю індивіда змінювати вихідну пізнавальну позицію по відношенню до деякого об'єкта, судження чи поняття, визначає ефективність пізнання фізичної реальності, самопізнання та міжособових відносин, закріплення його домінантності в період початкового навчання, пов'язана з проблемами формування Я-концепції дитини, типу спілкування та взаємодії, емоційно-вольові сфери, загальної спрямованості особистості. В молодшому шкільному віці він не долається в процесі навчальної взаємодії лише внаслідок розвитку процесів сприймання та мислення. Позаяк, на тлі загального зниження вираженості когнітивних егоцентричних тенденцій в учбовій діяльності, вони зберігають свою домінантність в особистісній сфері молодшого школяра.

2. У молодшому шкільному віці спостерігається тенденція зниження представленості когнітивних центричних тенденцій власне в перцептивній та мисленнєвій діяльності впродовж початкового періоду навчання та зростання вираженості когнітивних центричних тенденцій в особистісних проявах молодших школярів.

3. Основними проявами пізнавального егоцентризму в особистісній сфері є: загальна егоцентрична спрямованість; дисгармонійна Я-концепція; неконструктивні способи взаємодії та спілкування; низька емпатійність.

4. Критеріями розрізнення рівнів вираженості пізнавального егоцентризму (високого, середнього, низького) виступають: вікові та індивідуальні особливості дитини, специфіка її суб'єктного досвіду; вплив мікросередовища на розвиток пізнавальної, емоційної та поведінкової сфер; вираженість когнітивних егоцентричних тенденцій в учбовій діяльності; врівноваженість процесів когнітивної централізації-децентралізації; вплив домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій на розвиток Я-концепції, взаємодію та спілкування, емпатію.

5. Чинниками закріплення домінантності когнітивних егоцентричних тенденцій у молодших школярів виступають: загальна егоцентрична спрямованість, дисгармонійна Я-концепція, неконструктивні способи взаємодії та спілкування, низька емпатійність.

6. Умови подолання пізнавального егоцентризму пов'язані з необхідністю нівелювання негативної дії чинників, які детермінують його закріплення в цей період. До таких психологічних та педагогічних умов належать: *загальні умови розвитку і формування особистості молодших школярів, конкретні умови, пов'язані з чинниками, його закріплення та умови виховання в сім'ї.* Знання та впровадження в практику шкільного життя цих умов дозволить не лише подолати домінування когнітивних егоцентричних тенденцій, а й забезпечити інтелектуальне та особистісне зростання учнів, гармонійний розвиток Я-концепції, конструктивної взаємодії та спілкування, емоційно-вольової та мотиваційної сфери особистості.

7. Конкретними умовами (пов'язаними з чинниками закріплення) подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів є: педагогічна децентралізація; сприяння становленню гармонійної Я-концепції молодшого школяра; розвиток діалогічного мислення молодших школярів; стимуляція та розвиток позитивних стосунків типу "Я-інший", взаємодії молодших школярів; розвиток емпатії молодших школярів.

8. Реалізація психолого-педагогічних умов подолання пізнавального егоцентризму у навчально-виховному процесі та повсякденному житті молодших школярів відбувається успішніше через впровадження системи психолого-педагогічних засобів: навчальний діалог, спрямований на розвиток когнітивної децентралізації засобами когнітивної емпатії; індивідуальні та групові психогімнастичні тренінгові вправи, що спонукають дитину до переосмислення власної пізнавальної позиції. Розроблена та застосована нами комплексна програма подолання пізнавального егоцентризму у дітей молодшого шкільного віку підтвердила можливість успішного вирішення даної проблеми у напрямку попередження розвитку та закріплення когнітивних егоцентричних тенденцій або ж зниження їх до оптимального рівня, що сприяло адекватному психічному розвитку молодших школярів і формуванню їх особистості.

Виявлені особливості не розкривають всіх аспектів дослідження проблеми пізнавального егоцентризму. Подальші перспективи дослідження цієї проблеми ми вбачаємо у виявленні зв'язку пізнавального егоцентризму з конкретними особистісними характеристиками дитини, з особливостями її когнітивного стилю, дослідженні динаміки в наступних вікових періодах.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ПРЕДСТАВЛЕНО В НАСТУПНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Мельничук О.Б. Проблема егоцентризму мислення в сучасній психології // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань: В 3т. – К.: Гнозис, 1998. – Т.ІІ. – С.477-485.
2. Мельничук О.Б. Проблема дослідження умов децентрації мислення у психології // Психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. – Вип.2 (5). – С.45-52.
3. Мельничук О.Б. Динаміка пізнавального егоцентризму у молодших школярів // Психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – Вип. 16. – С.197-201.
4. Мельничук О.Б. Вплив психолого-педагогічних умов на рівні вираженості пізнавального егоцентризму у молодших школярів // Психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – Вип.17. – С.174-178.
5. Мельничук О.Б. Когнітивна децентрація як умова формування особистості молодшого школяра // Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень: Збірник доповідей Другої Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2000. – С. 136-139.
6. Мельничук О.Б. Когнітивна децентрація в структурі інтелектуального компоненту творчої діяльності особистості // Духовність як основа консолідації суспільства: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник: Матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції “Духовність і проблеми розвитку особистості”. – К.: Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”, 1999. – Том 16. – С. 219-220.
7. Мельничук О.Б. Когнітивна децентрація як умова адекватного суб’єктивного відображення дітьми стресових ситуацій // Стрессы в повседневной жизни детей: Материалы к международному конгрессу. – О.: Южный научный центр АПН Украины, 2000. – С. 40-41.
8. Мельничук О.Б. Корекція домінантності та попередження закріплення пізнавального егоцентризму у молодших школярів в роботі шкільного психолога // Вісник: Матеріали звітно-наукової конференції викладачів НПУ імені М.П.Драгоманова. – 3-я книга. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002.- С.40-42.

Анотації

Мельничук О.Б. Психолого-педагогічні умови подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2002.

Робота присвячена проблемі подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів. Виявлено, що в молодшому шкільному віці на тлі загального зниження вираженості когнітивних егоцентричних тенденцій в учбовій діяльності,

вони зберігають свою домінуючість в особистісній сфері молодшого школяра. Представлені результати дослідження вираженості пізнавального егоцентризму та особливостей його прояву, на основі яких визначені критерії та рівні пізнавального егоцентризму впродовж початкового періоду навчання (високий, середній, низький). Теоретично обґрунтована та апробована комплексна програма подолання пізнавального егоцентризму молодших школярів, що включає систему психолого-педагогічних умов (загальні психолого-педагогічні умови розвитку і формування особистості учнів початкової школи та умови виховання в сім'ї; конкретні умови подолання пізнавального егоцентризму, пов'язані з чинниками його закріплення) та засобів (навчальний діалог, спрямований на розвиток когнітивної децентрації засобами когнітивної емпатії; індивідуальні та групові психогімнастичні тренінгові вправи, що спонукають дитину до переосмислення власної пізнавальної позиції). На основі кількісного та якісного аналізу результатів її впровадження доводиться ефективність її включення в навчально-виховний процес, що сприятиме адекватному психічному розвитку молодших школярів.

Ключові слова: пізнавальний егоцентризм, когнітивна центрація особистості; процеси когнітивної центрації-децентрації, домінуючість пізнавального егоцентризму, психолого-педагогічні умови подолання пізнавального егоцентризму.

Мельничук О.Б. Психолого-педагогические условия преодоления познавательного эгоцентризма младших школьников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2002.

Диссертация посвящена исследованию сущности познавательного эгоцентризма, особенностей развития и проявления его у учащихся начальной школы, изучению факторов закрепления его доминирования в период начального обучения, поиску и обоснованию психолого-педагогических условий и средств профилактики закрепления и преодоления доминирования познавательного эгоцентризма у младших школьников.

В диссертационной работе представлен анализ теоретико-методологических проблем исследования познавательного эгоцентризма личности в отечественной и зарубежной психологии. В работе подчеркивается, что характер социокультурных трансформаций нашего общества указывает на актуальность изучения проблемы преодоления познавательного эгоцентризма как необходимого условия развития объективной умственной позиции личности. На основе анализа литературы раскрывается сущность феномена познавательного эгоцентризма, как умственной позиции личности, показано влияние процессов когнитивной центрации-децентрации на развитие личности младшего школьника.

В работе представлены результаты экспериментального исследования познавательного эгоцентризма младших школьников, на основе которых выявлены критерии (возрастные и индивидуальные особенности ребенка, специфика его субъектного опыта; влияние микросреды на развитие познавательной и

эмоциональной сферы, регуляцию поведения; выраженность когнитивных эгоцентричных тенденций в учебной деятельности; уравновешенность процессов когнитивной центрации-децентрации; влияние доминирования когнитивных эгоцентричных тенденций на развитие Я-концепции; влияние доминирования когнитивных эгоцентричных тенденций на взаимодействие и общение с другими людьми; влияние доминирования когнитивных эгоцентричных тенденций на развитие эмпатии) и определены уровни проявления познавательного эгоцентризма (высокий, средний, низкий). Результаты исследования выраженности познавательного эгоцентризма у детей младшего школьного возраста отражают общую тенденцию снижения уровня познавательного эгоцентризма в учебной деятельности детей и сохранение доминантности когнитивных эгоцентричных тенденций в личностных проявлениях младших школьников в период начального обучения. В ходе исследования установлено, что высокий уровень выраженности познавательного эгоцентризма младших школьников связан с характерными личностными проявлениями в этот период (дисгармоничное развитие Я-концепции; трудности в сфере взаимоотношений как с ровесниками, так и с взрослыми; преобладание неконструктивных способов разрешения конфликтов; низкие уровни эмпатии). Полученные результаты констатирующего исследования обусловили возможность определения условий преодоления и профилактики закрепления доминирования познавательного эгоцентризма младших школьников.

На основе анализа литературы и результатов эксперимента была разработана комплексная программа преодоления познавательного эгоцентризма младших школьников, которая включает психолого-педагогические условия (общие условия развития и формирования личности учащихся начальной школы: субъектный опыт, возрастные и индивидуальные особенности развития познавательной, эмоциональной и мотивационной сферы, особенности поведения и деятельности ребенка в семье и школе, комплексный подход к формированию личности младшего школьника; конкретные условия преодоления познавательного эгоцентризма, связанные с факторами, которые способствуют его закреплению в этот период: педагогическая децентрация, развитие гармоничной Я-концепции, развитие диалогического мышления, развитие позитивных отношений типа «Я-другой», развитие эмпатии; а также обеспечение определенных условий воспитания в семье: уважение личности ребенка, обогащение познавательного и социального опыта, формирование гармоничной системы взаимоотношений между членами семьи, развитие эмоциональной сферы детей, развитие волевых качеств детей, преодоление эгоцентрической направленности взрослых, обеспечение единства и преемственности требований школы и семьи по вопросам формирования личности ребенка и систему средств психокоррекционной работы с учащимися (обучающий диалог, направленный на развитие когнитивной децентрации средствами когнитивной эмпатии; индивидуальные и групповые тренинговые упражнения, способствующие переосмыслению ребёнком собственной познавательной позиции, последующим направлениям коррекционной работы: развитие Я-концепции, стимуляция и развитие навыков группового взаимодействия, развитие умений

принятия роли другого, развитие креативности мышления и преодоления стереотипов мышления.

В работе представлены теоретические аспекты разработанной системы коррекционного влияния, описана система психокоррекционной работы, приведены фрагменты уроков и конкретные коррекционные упражнения. Анализ результатов контрольного исследования указывает на позитивную динамику снижения познавательного эгоцентризма в экспериментальной группе в отличие от контрольной. Для учащихся экспериментальной группы после коррекционной работы характерны статистически достоверные позитивные изменения в снижении познавательного эгоцентризма. Количественный и качественный анализ результатов апробации психокоррекционной программы в условиях современной школы подтверждает эффективность её включения в учебно-воспитательный процесс для обеспечения адекватного психического развития младших школьников.

Ключевые слова: познавательный эгоцентризм, когнитивная центрация личности; процессы когнитивной центрации-децентрации, доминантность познавательного эгоцентризма, психолого-педагогические условия преодоления познавательного эгоцентризма.

Melnichuk O. B. Psychologic-pedagogical conditions of overcoming cognitive egocentrism of younger schoolboys. – Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a speciality 19.00.07 - pedagogical and age psychology. - National pedagogical university named after M. P. Dragomanov, Kyiv, 2002.

The dissertation is devoted to the problem of overcoming cognitive egocentrism of younger schoolboys. It is revealed that at the younger schoolboy age against a background of general declining of cognitive egocentric tendencies they keep its dominance in personal area of younger schoolboys. Represented research results of cognitive egocentrism intensity and speciality of its displaying on the basis of which criteria and levels of cognitive egocentrism during initial period education are defined (high, average, low). Theoretically proved and approved complex program of cognitive egocentrism overcoming of younger schoolboys which includes system of psychologic-pedagogical conditions (general psychologic-pedagogical conditions of development and forming personality of pupils of an elementary school and family's education conditions; particular conditions of cognitive egocentrism overcoming related with reasons of its strengthening) and means (teaching dialogue directed for cognitive decentration development via cognitive empathia; individual and group psycho- gymnastic training exercises stimulating child for re-comprehension of own cognitive position). On the basis of the quantitative and qualitative analysis of its implementation results, efficiency of its inclusion into educational-teaching process is proving. It will promote adequate mental development of younger schoolboys.

Key words: cognitive egocentrism, cognitive centration of person; processes of cognitive centration-decentration; dominance of cognitive egocentrism; psychologic-pedagogical conditions of cognitive egocentrism overcoming.

БІН
 Медвничук
 психолого-педагог
 у мови
 ЧІА
 Ю
 Ю

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

ООО «Трансфер». Т. 40 000. 2002 р.

Підписано до друку 12.02.2003р. Формат 60×90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 28.

“АВТОРЕФЕРАТ”

01034, м. Київ-34, пров. Георгіївський, 2, оф. 29.

т. 578-04-14, 294-71-27.

